

Щось непевне

Клим Поліщук

(З військового записника)

10 липня 1915 року

Столітні сосни і таємничий гомін навколо... Десь далеко ухкає гармата і в лісах стогне луна стоголоса. Пахне свірхою і гнилим мохом. Сонце зайшло, і тиха тьма обгортає нас всіх, що лиха доля закинула в ці чужі й незнайомі ліси. Нас тут багато, але всі ми так тяжко стомлені довгим походом, так знесилені і пригнічені тугою. Наші рушниці стоять в "козликах", а ми самі залягли на спочинок мовчазними сірими кучами. Ще за дня, як заходило сонце, нам суворо було заборонено розпалювати огнище, щоб ворог про нас не пронюхав... Мовчки лежать всі і мріють про себе. Якийсь москалик з-над Волги сидить і грає на гармоніці своєї жалібної: "Умерь, бѣдняга, въ больницѣ военной; долго, родимый, ле— жалъ..." Сумно на душі, а в очі зазирає лісова тоскнота. Мізок непокоїться думами-споминами. — Україна десь так далеко... далеко... Хоч би заснути як, так може в сні приснитись... Але сон не приходив, а тривога в душі здіймала бурю протесту проти сих "козликів", проти мовчазних сірих земляків, які так покірно йдуть на згубу і вміють лише нарікати на долю.

Мені хочеться кудись утекти. Встати і потай пройти туди, де сидять сміливі люди в залізних касках, і сказати їм: "Ось я сам прийшов до вас. Ми ж не гладіатори, щоб різатись для чиеїсь утіхи, а боронити я не маю кого. Все, що лише було в мене дорогого, вже зневажено й розбито".

Мої затаєні думи сполохала біла світляна смуга ворожого прожектора. Біла далека точка світла нагадувала собою око якогось пекельного дракона, який лежить за далеким обрієм і злосливо позирає на чорну смугу лісів, щоб вишукати нас і спопелити своїм огненним зором.

Чогось страшно стало... Разом з тим з'явилося страшне бажання взнати, як то воно буває, коли довжелезний багнет пронизує груди і заставляє вмерти?!. О, ні! Мій багнет ніколи сього не зробить... Але ж се будуть робити ті, що зараз являють собою сіру кучу страждання і мовчанки. Вони на все здатні, а особливо тоді, коли їм не дати два дні пообідати.

Ліс шумить і гуде так урочисто, велично і сумно. Спомини йе кидають мене. Слухаю шум незнайомих лісів, а душа і серце сповнені болючих пісень, далеких зелених весен і золотого дитинства, коли за вікном буркотіли голуб і голубка, яких я так любив годувати добірним просом просто з своєї маленької чистої долоні. Не знаю, а цікаво знати, чи прийшли б вони зараз до мене так довірливо, коли моя рука тримає багнета.

Щось непевне діється у світі, а люди безсилі боротися з ним. Я зовсім не думав бути тим, чим мусив стати. Але мене, без моєї волі, взяли і одягли в сіру одягу, дали в руки багнета, поставили в ряд туполицих людей і сказали: "Каблуки вмѣстѣ!"... Тут стало не

все зрозуміло... Спочатку я хотів умерти, а потім стало соромно безгласним вмирати і, лежачи на брудних нарах сонної касарні, я вирішив утворити своєю особою протест проти всього божого— вільства. Почав з того, що умисне спалив солом'яне "чучало", яке стояло на подвір'ї касарні, і за це мене хотіли розстріляти. Мене, людину з мізком в голові і серцем в грудях, хотіли розстріляти за якесь солом'яне чучало, яке я так ненавидів. Але доля була милостива і "за страдальчески революційное вираженіе взгляда" — як казав полковий командир—мене не розстріляли, а покарали тим, що запакували в брудний вагон з брудними людьми і повезли... Мовчки проїхав всю дорогу і слухав, як "земляки" розмовляли про те, як краще заслужити "георгія", як на війні можна дістати грошей і як врятуватися під час атаки. Казали, що задля того, щоб одержати "георгія",—"нада услужливать хорошо начальству", щоб дістати грошей, — "обыскивать своихъ уби— тыхъ товарищовъ и зайнятая местности", а задля того, щоб врятуватися під час атаки, — "нада залегти и лежать какъ убитый къ верху брюхомъ, али боком..." Свій розум, свої рахунки, свої життєві інтереси. — Але ж при чому тут я?!. Нащо мені здалась ся "добра наука"?.. Ні, тут щось непевне!—так кричала моя думка і говорило моє серце.

Приїхали на фронт. Дводенний тяжкий похід на позицію. "Свіже військо пожене німців далеко", — так казало одгодоване начальство, а ми спочиваємо і ждемо своєї черги, щоб піти в вогонь і полум'я і назватися "героями".

Піду і я з ними, хоч героїства не прагну ніякого. До сього часу я був фаталістом, так чому ж не лишитися ним і до кінця?.. Все одно: "Хай буде воля Твоя!"...

Так було тоді, як я лежав горілиць на гнилім моху і старався заснути. В душі наростало якесь всепрощаюче молитовне почуття і, дивлячись на далекі зорі, хотілося сягнути думкою туди, поза них, щоб зазирнути в далеч невідомих світів, де заховані таємниці Бога. Хто знає, може, смерть зовсім не є такою страшною?.. Може, там, за тими зірками, жде нас всіх ще незнана радість, насолода і щастя?.. Може, смерть є рятунок від сих брудних земляцьких куч?..

11 липня 1915 року

Крок за кроком, повільною ходою йшли через поля, зарослі житами. Все ближче і ближче підходили до чарівної лінії, звідки вилітали до неба ракетні огні. Мимоволі задивляючись, і виникає думка, що десь у великих містах скучаючі люди за такі вогники платять гроші в той час, як ми тут користуємося безплатно... Тривога прокидається у всій істоті і рішуче нагадує, що це позиція, що тут завше витає смерть.

На мить зупинилися і стали розгортати фронт свій. Розсипалися в ланцюг і стали плазувати, як гади. В руках наїжені багнети, в очах хижацькі огники, а з розкритих ротів вишкіряються озлоблені зуби. "Вінець світотвору", якого прославляв Байрон, показується у всій божественній красі і силі. Ось він, чоловік і добрий християнин, який любить ближнього свого і душу складає за друзів своїх, скрадається диким звіром на такого самого, як і сам, чоловіка.

Ні, мені тут не по дорозі! Чого я маю скрадатися дарма, все одно мій багнет незлочинний! Ага, наука ж у мене: "Нада залег— ти и лежать какъ убитой къ верху

брюхом..." Ну що ж, можна йтак...

Заторохтіло щось і заклекотало... Щось творилося пекельне... Я чув, як свистали кулі, бачив, як земляки підіймали вгору руки і з прокльонами падали на землю, а земля стогнала, стогнала, стогнала... Багато могил виросте назустріч сонцю...

* * *

Був ранок ясний і сходило сонце, червоне, як кров. Полями стелився легенький смарагдовий туман, і тихо шелестіли жита. Серед нас багато недолічувалося, бо лишилися там, де так тяжко стогнала земля. Забруднені і потомлені, ми помалу верталися на спочинок, в бік синіючої смуги лісу, де вже раз спочивали.

Мене хтось покликав по іменню. Озирнувшись назад, я побачив молодого москалика Гришку, того самого, що вчора так жалібно грав "умерь бѣдняга"...

Зараз я не пізнав його. Очі його були круглі і червоні, налиті кров'ю. Блуза розірвана і на руках закривавлена. Шапки на голові не було, і маленький русявий кучер прилип до спітнілого лоба. Ніздрі роздулись, а рот так чудно всміхався і вишкіряв два ряди хижих зубів. Щось страшно гидке і од— штовхуюче було в його обличчі. Дивлячись на його лице, яке було таке звіряче, мені стало чогось страшно за себе...

— А, знаєте, я сьогодні аж двох заколов, телефона у них взяв і сам живий лишився... Як ви думаєте, тепер мені дадуть "георгія", чи ні? Ви ось тільки на багнета мого подивіться, так ви побачите, що я кажу правду. Ви бачите на ньому ще свіжу кров?..

І під самі мої очі він підніс закривавленого багнета, провів по ньому рукою і підніс собі до носа долоню, жадно нюхаючи кров. А тоді, сміючись страшним сміхом, він простягнув свою закривавлену долоню до мого лица:

— Ось понюхайте!

— Не треба!.. Не треба, Гриша, я ж і так вірю, так бачу, що ви сьогодні стали героєм! — кричав я йому в лице, а він стояв і продовжав всміхатися. Потім, коли я затих, він так презирливо подивився на мене і сказав: "Так тепер вже вірите! А правда ж, що я одержу нагороду?!."

— Правда...

Він, як в доказ своєї перемоги, махнув перед моїми очима якоюсь чорною коробкою і сказав: "Ось і телефон!"

Я мовчав, а він любовно оглядав свій закривавлений багнет.

12 липня 1915 року

Йшли через поле, яке було покопане і порите бомбами. Якись колеса, драбини з возів, зарядні скрині валялися скрізь по полю. Край дороги два трупи поруч: в одного страшне лице шкляними очима дивиться в небо і руками стискає чорну багнетну рану в грудях, а другий — закривавлений і безголовий. Коло них, кроках в десяти лежить, запряжена в двох— коліску ранена коняка і одчайоно б'є ногами землю. Глибокі стони виривалися з грудей животного, зовсім по-людському. Щось наче питання було в них: "Чоловіче! За що даєш мені страждання ці і муки? За що?" Великі сльози, людські сльози, виступали на очах животного.

А дорогою йшли ми, а з нас кожний був чоловік, який жадно нюхав кров такого ж чоловіка, як і сам. Я став боятися за себе серед цих страшних людей. — Невже і я таким стану?—думав я. Щоб заглушити страх своєї душі, я старався щось пригадати про голубів, яких я колись годував з долоні, старався мріяти про любов до Соні, яка мене любила і яку я покинув вдома; уявляю собі шум загального людського протесту проти злоби, хотів щось думати про душу чоловіка, який став звіром. Але все це приводило до безнадійності і розпачу. Хотілося в знак протесту лягти поруч раненої коняки і без милосердя бити кулаками землю доти, доки ці люди не схаменуться і не згадають Бога. Але чи схаменуться вони в своїм безумстві і чи згадають його, що дав всьому рух і призначення?

Розпука в моїй душі безнадійно ридала. Щоб заглушити голос її ридання, я став робитися меланхолійно-байдужим до всього, що творилося навколо мене. **Я** став жити своїм життям, а вони закричали: "Він збожеволів, збожеволів!"

Тоді в їх злбних очах я побачив жах животного. Вони одступили від мене і стали вимагати, щоб мене зараз же забрали від них, бо їм було зі мною страшно і небезпечно...

13 липня 1915 року

їм здається, що начебто я збожеволів, а у мене умисна "меланхолія". Мене забрали і повезли. В дорозі я лежав на полиці санітарного вагона і поринав у снах своїх, бо не хотів знати дійсності. Годинами, коли сні відходили від мене, я бачив жах життя, який в образі милосердної сестри нахабно скрадався до мене.

Колись я читав в Мережковського, що начебто Леонардо да Вінчі мав свого двійника. З якогось часу я став відчувати, що в мене є ще хтось другий, який має своє "я". Він зазирає в мою душу в безсонні ночі, а в снах катує серце. В снах своїх я бачу його і веду з ним цікаву боротьбу за щось, чого я ще й сам гаразд не розумію. Боротьба має якийсь цікавий зміст і подобається мені.

Ті сказали, що я божевільний, а лікар визнав мене острим неврастеніком. Може, воно й так — я не знаю... Почуваю лише, що за мною ходить "хтось мій" і носить в собі все зло людей. Я змагаюся з ним, але не знаю, хто переможе з нас. Може, то мій двійник, бо вже не раз я став помічати, що як я йду в місячну ніч, то біля мене з'являються дві тіні. Одного разу, вже в шпиталі, я побачив в дзеркалі лице свого двійника. Він в дечому нагадував мене, а тільки надто острі і пронизливі були його очі. Мої ж очі стиха гаснуть зором і оптичні шкла прояснюють виднокруги.

29 липня 1915 року

Зараз я в шпиталі над морем. Я далеко від тих піль, де мільйони розлючених людей скрадаються один на одного. Я тут, де цвітуть золоті безсмертники на клумбах і жовкне листя акацій і шовковини. Я слухаю легенький плюскіт морських хвиль і мені стає легше на серці, що я вільний син природи, і який жах охоплює душу при одній думці свого повороту на далекі поля!.. Ні, вже краще не думати!..

Тут є сестричка — Маруся. Вона симпатична і мила панна. Вона приємно всміхається до мене і в її очах я бачу якесь затаєне жадання. Даючи мені лікарство або

міряючи температуру, вона чогось надто близько схиляється до мене. Чого вона хоче? Любити я все одно не можу, бо вже любив колись одну... А Маруся?.. Вона сестра милосердна, так мусить всміхатися, бо тоді хорим краще... А може, їй лікар наказує це робити, — хто знає.

6 серпня 1915 року

Ніч зійшла на землю, і над морем все заснуло. Сумно, по— осінньому шепталися дерева, якимось чудно гомоніло море, і гомін його хвиль, срібних при місячнім сяйві, нагадав мені шум незнайомих лісів. Солодко-солоний запах моря сполучився з гірким запахом гнилого моху, на якому я спочивав колись. З моря поблискувало світло далеких маяків. Я сам-один сидів на лавочці і намагався уявити собі картину першого дня творіння світу. Думав, як то могло бути в той день, коли вперше стався рух і з'явилося життя? Чи було щось спільне з цим спокоєм над морем і тим шумом в полях?

На доріжці зашелестіло листя, і прийшла сестричка—Маруся. Сіла біля мене на лавочку і заплакала. Я спокійно не можу дивитися на сльози, а тим більше — жіночі, а через те став її заспокоювати і розпитуватися, що так її стурбувало? Хлипаючи, як мала дитина, вона стала казати, що сьогодні слугитель Семен тяжко прибав її песика Мільтошку, і він зараз конає. Я пригадав конаючу коняку, і мені стало жаль Марусю, що вона позбулась свого песика. Я знав Мільтошку, який був поганим рудим цуциком, за яким не варто було плакати. Приходилось розважати:

— Не плачте так гірко, ви другого цуцика купите, ще кращого.

Крізь сльози відповідала:

— Кращого не куплю за цього, та й за що я його куплю, коли я не маю грошей?

— Співчуваю вам, і коли б я зараз мав гроші, так купив би вам аж два песики: одного—як Мільтошку, а другого великого, такого, як сенбернар, або мордатого бульдога.

— Ви правду кажете, що співчуваєте?

— Звичайно.

Радісно скрикнула:

— Мій хороший, як мені гарно стало! Скажіть же мені, як зараз із Семеном бути? Правда, його треба якось покарати?

— Треба, звичайно.

Маруся випросталася і сказала:

— **Я** поскаржуся старшому лікареві, а він його на позицію вишле. Цей Семен запасний і просто неможливо його навіть тут тримати. Старший лікар для мене все зробить. Він мені ще ні одного разу ні в чому не відмовляв.

Незнайомі ліси встали переді мною і гнилим мохом запахло. З'явилась одна думка, яка до сього часу ще й разу не з'являлася. Наче той другий, що досі змагався зі мною, розбудив її. Нерішуче я сказав:

— А, може, ви будете такою славною, що попросите за мене, щоб мене не повертали знов туди, звідки я приїхав сюди? Коли б ви знали, як я заскучав за своїм Поліссям, де я вродився і виріс!

Вона схилилася до мене і сказала:

— Мій хороший, чого ж ви мовчали досі? Коли ви заслужите цього в мене, так чому ж для вас цього не зробити.

— Я прошу, а заслужити цього, певне, не зможу.

— Чому?! Ви ж такий розумний, милий, славний... — Схилилась ще ближче, а очі палають. Така стала гарна і приваблива.

Сказав щось про Мільтошку, але вона відмовила, що за нього Семен понюхає пороху і знов заблиснула очима.

Я взяв її за руку, а думка кричала гвалтом: "Ой, щось непевне!.. Щось непевне!"

Дурниця все! Боротьба за існування дається всякою ціною.

— Марусю!

— Мій хороший, чого?..

Довгий гарячий поцілунок з'єднав наші уста...

10 серпня 1915 року

Слава!.. їду вільним у свій край, за яким я так заскучав і де мене так чекають. Далекі поля, незнайомі ліси, Гришка, море, світло маяків, Маруся, Мільтошка — лишилися спогадами прожитого життєвого сну, а передо мною стоїть лише одно моє рідне Полісся.

* * *

Випадково взяв до рук військового записника, щоб спалити його, бо страшні речі записані там. Але сині рядочки прожитого не хотіли горіти, бо, скроплені сльозами самотності і туги, просилися ще жити. Хай живуть, хоч я гаразд знаю, що щось непевне є в них.

1917р., 26 лютого